

VERZET IN FLY-OVER COUNTRY

Een populistische revolte voltrekt zich via het stemlokaal. Hoe ziet de geografie van dit onbehagen er uit, in Nederland en daar buiten?

Met fly-over country wordt in de Verenigde Staten het uitgestrekte binnenland aangeduid. Progressieve elites vliegen er letterlijk overheen op weg van kust naar kust, maar de verkiezingen worden er wel beslist. Donald Trump behaalde hier zijn cruciale stemmen, tot verbijstering van veel grootstedelingen. Ook in andere landen manifesteert zich de maatschappelijke onvrede en zetten rechtspopulistische partijen de toon. Waar links na '1968' het debat bepaalde, zien we nu een rechtse revolte. Maar waar links destijds erg zichtbaar was in het stedelijke straatbeeld, met protestmarsen en krakersrellen, vindt deze rechtspopulistische revolte plaats in het stemlokaal in de periferie van stad en land.

Nieuwe tegenstellingen

De onvrede lijkt een reactie op een liberale consensus waarmee de traditionele partijen zich hebben vereenzelvigd. Processen als globalisering, Europese eenwording en migratie hebben ook in Nederland geleid tot nieuwe tegenstellingen die oude partijlijnen doorkruisen. Naast de traditionele links-rechtstegenstelling die samenhangt met sociaal-economische thema's, zien we nu een tegenstelling tussen een liberale kosmopolitische positie en een meer behoudende en op de natiestaat gerichte oriëntatie. De traditionele partijen in Nederland, de sociaal-democratische PvdA, het christendemocratische CDA en de rechtliberale VVD, zien hun kiezers wegllopen naar partijen met een meer uitgesproken visie over deze nieuwe thema's. Enerzijds is er concurrentie van

progressieve partijen als GroenLinks en het sociaal-liberale D66, anderzijds lopen kiezers over naar de rechtspopulistische PVV, de linkspopulistische SP en de ouderenpartij 50PLUS. Waar de eerste twee partijen vooral hoogopgeleiden trekken, zijn de populistische uitdagers vooral populair onder laagopgeleiden. Zij doen het goed onder kiezers die op sociaal-economisch terrein linkse en op sociaal-cultureel terrein behoudende standpunten innemen.

Als gevolg van nieuwe tegenstellingen verandert de electorale kaart. Bolwerken van de traditionele partijen lopen in verschillende richtingen leeg. In de steden met veel hoogopgeleiden, zoals Amsterdam, verliest de PvdA haar aanhang vooral aan de progressieve partijen D66 en GroenLinks, terwijl kiezers in arme gemeenten zoals Pekela in Noordoost Groningen overstappen naar PVV en SP. Ook voor de VVD is in een stad als Amsterdam D66 een concurrent, terwijl de laagopgeleide aanhang van die partij in plaatsen als Den Helder juist eerder naar de PVV neigt. Welke ruimtelijke patronen op de verkiezingskaart te zien zijn hangt ook af van de thema's die in de campagne veel aandacht krijgen. Als het veel over sociaal-economische thema's gaat, dan doen de linkse partijen het goed in de grensprovincies. Gaat het echter meer over culturele thema's, dan schuiven de regio's Amsterdam en Utrecht naar links, maar maakt de rest van het land een ruk in conservatieve richting. De periferie lijkt dus links én conservatief.

Hoe nieuwe contrasten oude tegenstellingen doorsnijden werd ook scherp zichtbaar tijdens het referendum in april 2016 over het al

dan niet sluiten van een associatieverdrag tussen de Europese Unie en Oekraïne. Van oudsher linkse studentensteden en rijke rechtse randgemeenten stemden voor. Traditioneel linkse regio's met veel laagopgeleiden en conservatieve plattelandsgebieden stemden tegen. Het patroon van de Britse Brexit was vergelijkbaar: rijk links Londen koos voor de EU, het arme linkse noorden van Engeland wilde eruit. De verkiezingskaart van Oostenrijk ging daarnaast compleet op de schop toen een groene en een rechtspopulistische presidentskandidaat het onlangs tegen elkaar opnamen. Het traditioneel rechtse westen stemde op de groene kandidaat, terwijl het rode zuidoosten rechtsaf sloeg. En ook in de Verenigde Staten zijn opvallende veranderingen waar te nemen: het industriële Mid West schoof op naar de Republikeinen, de welvarende suburbs in de zuidelijke staten juist naar de Democraten.

Stad en suburb

Zoomen we in op het stedelijk gebied dan valt een specifieke uitsortering van kiezers op. Ondanks dat het totale percentage populistische kiezers per stad verschilt, zien we overal een vergelijkbaar patroon. De binnensteden, waar veel jonge hoogopgeleiden wonen, zijn doorgaans het domein van D66, GroenLinks en VVD. De aanhang van deze partijen trekt mee met het proces van gentrificatie, de sociale, culturele en economische opwaardering van oude, in het bijzonder negentiende-eeuwse, wijken. Dan volgt een zone met wijken waarin veel mensen met een migrantenachtergrond wonen. De PvdA was hier vanouds groot, maar inmiddels is de migrantenpartij Denk hier doorgebroken. In de ring daaromheen manifesteren PVV en in mindere mate SP zich. Voorbeelden zijn de begin 20e eeuw gebouwde 'tuindorpen': laagbouwwijken als Tuindorp Oostzaan in Amsterdam, Soesterkwartier in Amersfoort en Vreewijk in Rotterdam. Dit zijn buurten met veel sociale woningbouw en een hechte sociale structuur. De meeste populistische kiezers zijn echter te vinden in de naoorlogse wijken. Opvallende pieken vinden we in de goedkopere delen van de suburbane woonerfwijken uit de jaren tachtig. Deze zijn vooral veel te vinden in de zogenoemde groeikernen nabij de oude steden: plaatsen als Purmerend, Almere, Nieuwegein en Wijchen.

Het populisme lijkt vooral daar te gedijen waar grote veranderingen hebben plaatsgevonden

Deze satellietsteden en dorpen laten treffend de eerder beschreven dynamiek van ruimtelijke ontwikkelingen en stemgedrag zien. In de jaren negentig waren het nog veelal welvarende bolwerken van de liberale partijen VVD en D66, maar inmiddels maken ze een proces van sociale daling mee. Terwijl de stad gentriceert en de hogere middenklasse kiest voor ofwel binnenstedelijk óf landelijk wonen, trekt de lagere middenklasse, autochtoon en allochtoon, nu, deels noodgedwongen, de stad uit richting de omliggende groeikernen. De oudere delen van de groeikernen, gebouwd in de jaren zeventig en tachtig, kleuren PVV, terwijl de meer welvarende bewoners, vaak VVD-stemmend, verder trekken naar nieuwere wijken. Kijken we over een langere periode dan valt op dat het zwaartepunt van de populistische stem opschuift van de stad richting suburb en platteland. Zo scoorden rechtspopulistische voorlopers van de PVV zoals de CentrumDemocraten in de jaren negentig en de Lijst Pim Fortuyn in 2002 in Amsterdam nog op of boven het landelijk gemiddelde. Tegenwoordig is de PVV er juist aanzienlijk kleiner dan gemiddeld. Ook in andere landen valt op dat de steun voor

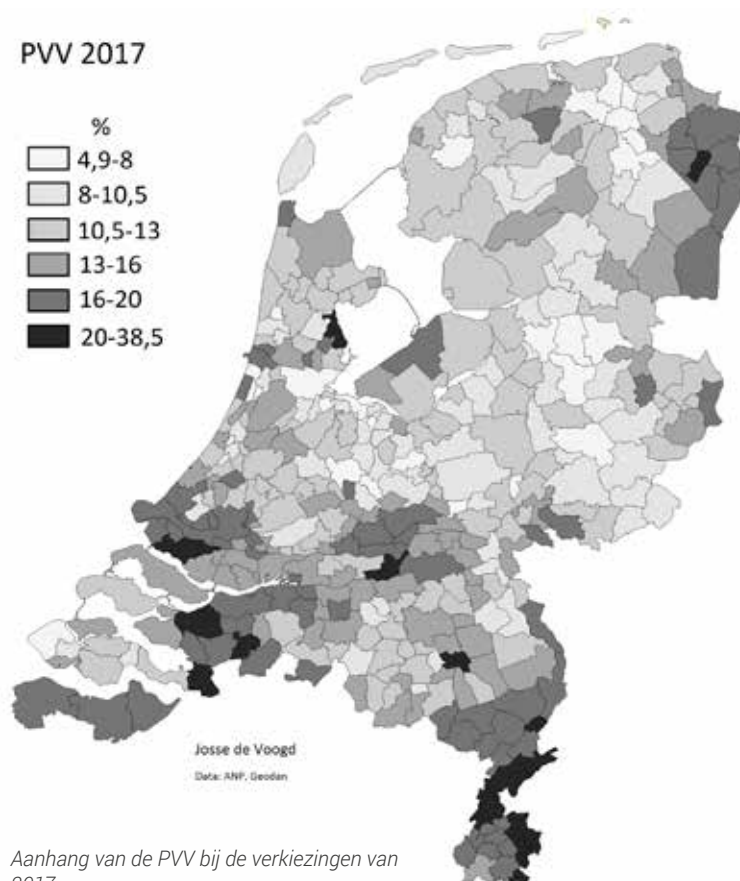
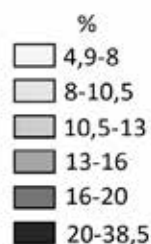
het rechtspopulisme uitwaaiert over de suburbs en het platteland, terwijl succesvolle grote steden linksliberale bolwerken blijven of worden. De binnensteden van Londen, Kopenhagen en Parijs zijn witte vlekken op de respectievelijke kaarten van het Britse UKIP, het Franse Front National en de Deense Volkspartij. Enerzijds lijkt de suburbane en rurale proteststem een stem tegen de verspreiding van de stedelijke levenssfeer: migratie en criminaliteit houdt men graag uit de buurt. Anderzijds lijkt het ook te gaan om een bredere afwijzing van een stedelijke kosmopolitische blik op de wereld.

Van steenfabriek tot vissershaven

De geschiedenis van plaatsen, die perioden van bloei en verval kenden, doet er daarnaast toe. Binnen en buiten de grootstedelijke regio's valt op hoe de populistische partijen het in vrijwel alle haven- en industriegebieden goed doen, zoals in Rijnmond, Almelo, Tiel, de Limburgse Mijnstreek, Roosendaal en Vlissingen. Dat geldt ook voor kleinere plaatsen in het rivierengebied waar de werkgelegenheid leunde op steenfabrieken en scheepswerven. Hier woont een middenklasse die onder druk staat door deïndustrialisering en automatisering.

Waar PVV en SP het allebei goed doen in industriegebieden, piekt de PVV ook in regio's met veel kleine bedrijven, zoals de bouwvakkersdorpen Volendam, Kerkdriel en Sint-Willebrord. Dat laatste dorp was ooit het armste van Nederland, en stond bekend om de smokkel. Nu wordt de rijkdom uitbundig getoond met de vele zelfgebouwde huizen. Het zijn dorpen waar men de zaken graag met elkaar regelt en de overheid graag op afstand houdt. Waar het populisme elders lijkt voort te komen uit achterstanden waarvoor men een overheidsoplossing verwacht, lijkt het hier eerder een roep om vrijheid en erkenning van de 'self-made' man of vrouw. De scores voor de PVV zijn ook hoog in een aantal vissersplaatsen, zoals Scheveningen, Den Helder en Yerseke. Men is hier wars van

PVV 2017

Aanhang van de PVV bij de verkiezingen van 2017

Europese regels en in de havens hangen protestborden gericht tegen milieumaatregelen die de mogelijkheden van de vissers beperken. Het zijn de spaarzame vormen van populistisch verzet die zichtbaar zijn in de ruimte. Dat geldt ook voor de protesten tegen asielzoekerscentra. Bij verschillende door gemeenten georganiseerde informatiebijeenkomsten liepen de emoties hoog op. Diverse dorpen in de periferie waar een asielzoekerscentrum is gevestigd laten hoge PVV-scores zien, zoals het Oost-Groningse Ter Apel.

De populistische stem is alomtegenwoordig, maar kan gemakkelijk over het hoofd worden gezien door de stadse middenklasse

Noord en Zuid

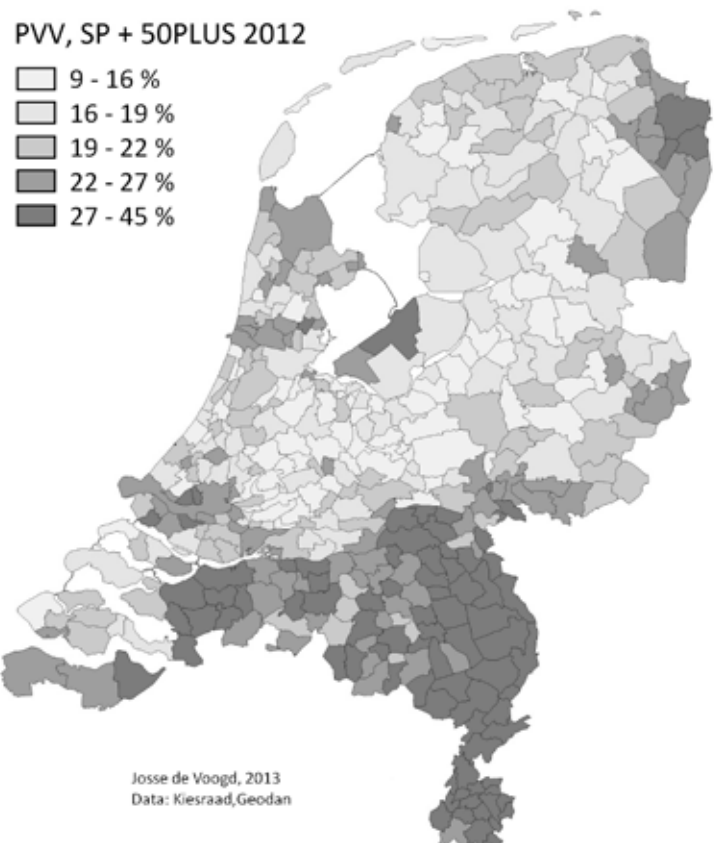
Opmerkelijk zijn verder de verschillen tussen het noorden en zuiden van Nederland. Wanneer we de uitslagen van PVV, SP en 50PLUS bij elkaar optellen blijkt de aanhang samen te vallen met oude breuklijnen uit de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) en met de aanhang van de vroegere Katholieke Volkspartij (KVP), die decennialang het zuiden domineerde. De overlap met de KVP geldt het sterkste voor de SP, de PVV doet het ook goed in het protestantse deel van het rivierengebied. De zuidelijke 'generaliteitslanden', Noord-Brabant en Limburg, waren lange tijd ondergeschikt aan het koninkrijk. Ondanks de toegenomen welvaart lijkt er nog altijd een aversie te bestaan tegen de Hollandse provincies. We kunnen spreken over een zogenoemde 'fantoomgrens': een grens die er officieel niet meer toe doet, maar nog wel degelijk een rol speelt in hedendaagse sociaal-ruimtelijke processen. Onder meer recente tegenstellingen rondom inkomen, opleidingsniveau en leefstijl, zit een historische laag. Die gelaagdheid zien we ook in het straatbeeld. Nederland kenmerkt zich door een vrij uniforme inrichting van wijken en straten die meteen opvalt wanneer je de grens passeert. Maar wie beter kijkt, ziet dat de historische bebouwing er onder de rivieren anders uitziet, dat er meer kapelletjes zijn en dat er veel vaker rolluiken hangen.

In het zuiden kwam de ontkerkelijking later op gang en verliep deze zeer snel. Kiezers zijn pas recent gaan uitwaaiëren over verschillende partijen en stemmen sneller op politieke nieuwkomers, bij voorkeur uit eigen streek. Door de secularisatie zijn veel sociale verbanden, die vaak georganiseerd waren via de kerk, verloren gegaan. Het gebrek aan sociale samenhang lijkt het percentage proteststemmers te vergroten. Mogelijk bieden populistische partijen hier een nieuw houvast. Tegenover het zuiden staat een groot aaneengesloten gebied tussen centraal en Noordoost-Nederland dat juist lage percentages populistische stemmers kent en relatief weinig nee-stemmers bij het referendum. Dit ondanks een relatief laag inkomens- en opleidingsniveau. Deze regio scoort juist hoog als het gaat om sociaal vertrouwen en sociale samenhang. Het populisme lijkt vooral daar te gedijen waar grote veranderingen hebben plaatsgevonden en identiteiten minder duidelijk zijn: gebieden die seculariseren, die snel verkleuren, waar nieuwbouwwijken beginnen te verloederen of waar de relatie met de natiestaat van oudsher wat moeizaam is. Of gebieden die relatief laat zijn ontgonnen en waar bevolkingen zijn verplaatst. Opvallend zijn in dat kader de hoogveengebieden van noordoost Nederland. Deze werden ontgonnen door werklozen en criminelen uit de rest van het land. Totdat de turf op was en de bloei stakte. Vandaag de dag valt de populistische aanhang precies samen met

Meeuw op de SS Rotterdam. Bron: PhareannaH[berhabuk] Flickr.

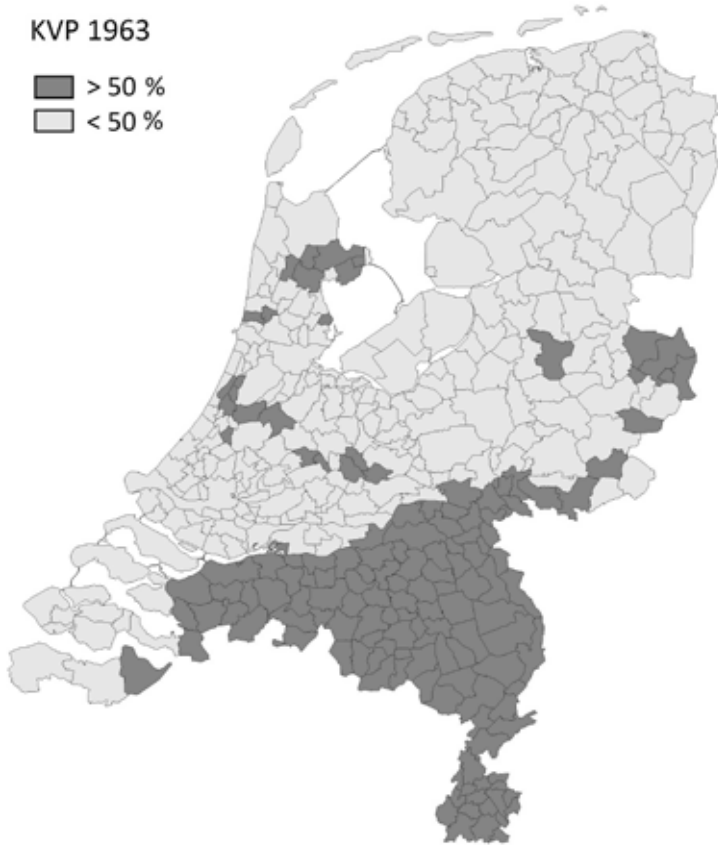
Gemeenten waar de KVP in 1963 een meerderheid behaalde versus stemmen voor populistische partijen in 2012

Gemeenten waar de KVP in 1963 een meerderheid behaalde versus stemmen voor populistische partijen in 2012

KVP 1963

■ > 50 %
□ < 50 %

Man in flyover country, bron: John Perivolaris Flickr

de grens tussen het zand- en het veenlandschap, twee gebieden met een heel andere sociaal-culturele en economische structuur.

Veel van deze patronen treffen we ook over de grens. Vlaanderen voelt zich ongemakkelijk met Wallonië en het noorden van Italië met het zuiden van dat land. Delen van Frankrijk, Zweden en Denemarken die ooit aan andere landen toebehoorden blijken vruchtbare grond voor populist. Opvallende bolwerken zijn Oost-Duitse regio's waar Duitse vluchtelingen uit het huidige Polen werden gehuisvest en Zuid-Franse gebieden waar teruggekeerde kolonisten uit Algerije terecht kwamen.

De proteststem komt uit de randen van land en stad, ofwel de periferie

Perifere stem

We zien een veelheid aan gebieden waar het populisme zijn steun vindt. Een gelaagd beeld komt naar voren van historische gebeurtenissen en sentimenten, religieuze patronen, economische voor- en tegenspoed en een specifieke uitsortering van inkomensklassen en leefstijlen in het stedelijk gebied. Het zijn vaak gebieden in transitie, met een 'midden' dat onder druk staat. De proteststem komt uit de randen van het land en van de steden, ofwel de periferie. De populistische stem is alomtegenwoordig op de kaart, maar kan in de praktijk toch gemakkelijk over het hoofd worden gezien door de stadse middenklasse. De aanhang woont namelijk achter de geluidswal van de snelweg en in plaatsen waar de hogesnelheidstrein voortaan aan voorbij raast. Hier broeit de revolve van het West-Europese fly-over land.

Literatuurselectie

- Gent, W. van, Jansen E. & Smits J. (2013) Right-wing radical populism in city and suburbs: an electoral geography of the Partij voor de Vrijheid in the Netherlands, *Urban Studies* 51, nr. 9, pp. 1775-1794.
- Heijde, H. van der (2011) De PVV is in het dorp! *AGORA* 27, nr. 4, pp. 26-29.
- Voogd, J. de (2014) Redrawing Europe's map, *World Policy Journal* 31, nr. 4, pp. 21-30.

Josse de Voogd (jossedervoogd@gmail.com) is zelfstandig onderzoeker op het raakvlak van ruimte, politiek en samenleving. Van zijn hand verscheen een reeks publicaties over electorale geografie.

Electoral analyse van België?

Het lijkt ons bij AGORA interessant om een vergelijkbaar artikel te plaatsen, waarin de electorale geografie van België wordt besproken. Mocht iemand geïnteresseerd zijn dit voor ons te schrijven, houden wij ons van harte aanbevolen. In dat geval kan je contact opnemen met onze redactie via agora.variaredactie@gmail.com."